

A MUTATÓK HASZNÁLATA

Kovács Ágnes tiszteletére a hagyatékából történt válogatás újdonságának tartható, döntő sajátága, hogy a polgári családokban, gyerekeknek szóló dajkamesélések, illetve a különböző társadalmi rétegekből származó egyedi, marginális, csak a gyűjtőnek mesét mondása helyett vagy mellett, *mesélő közösségekben* zajlott gyűjtéseket mutat be: egész falvakat (Ketesd, Kolozs m., Románia), falvak szélén együttélő magyar-cigány telepéseket az ún. „mesekirály”-aikkal és mesélő környezetükkel, a körükben fellépő női és gyermekmesemondókkal egyetemben (Kék, Tyukod, Szatmár m.), illetve Bukovinából, Moldvából tömegesen áttelepültek közösségeit (Kakasd, Tolna m.; Egyházaskozár, Mekényes, Szárász, Baranya m.). Gyulafirátót (Veszprém m.) rátótiadákat mesélőit vagy a marosmagyarói (Maros m. Ro.), meséit Telkiben magnóra mondó mesemondóját.

A gyűjtések az 1940-es évektől az 1980-as évekig tartottak, feldolgozásuk az 1990-es évekig, s másodlagos közlésük 2014-ig ismerheti meg az olvasó, ezalatt nagyot változott a világ, benne a mese élete is. A kezdetekben a mesemondó körül adott volt a mesehallgató közösség, a mai, folklorizmus-biztosította közegben sok egyéb különbség mellett az élőszavas mesemondóknak maguknak kell megszervezni hallgatóságukat s ehhez az akkreditált programnak nemcsak az elmondandó meseszövegre vonatkozó érzékenyítést kell ellátnia, de szükséges a hallgatóközönség megszervezése iránti érzékenység felkeltése is: szükségessé vált a mentális és technikai segítség módszeres kidolgozása. Ennek során válhat világossá, hogy a mesélők nemcsak adnak valamit, de mindenekelőtt mérhetetlenül sokat kap(hat)nak is hallgatóiktól, amit alkotói folyamatukba új utalásokként beépíthetnek, friss, személyes gondokra, gondolatokra reflektálva a már sokszor elmondott, hallgatott történeteik kapcsán¹. Ezek a személyes környezetre, élményekre való utalások tudják megteremteni a kortárs közönségükkel ma azt, ami egykor egy faluközösségben működött, s visszaépíteni a kiegészítő információk által azt az élményközösséget, ami a kontextualitásától megfosztott nyomtatott szöveg megtanulásával automatikusan nem tud visszaépülni és így gátja a közös élmény megképződésének.

Ehhez nyújtanak jó fogódzót a kötetben az alapvető elméleti kérdések tisztázására tett, kiérlelt legkorábbi, de hagyatékban maradt összegzések: tudatosítani az egykori közös nemzeti és/vagy etnikai mesekelléktárból használandó eszközöket és kifejezésformákat, a helyi hagyományok által kialakított hatásos nyelvezettel és sztereotipizált fordulatokkal, szerkezeti, stilisztikai, poétikai eszközökkel, hangzó technikákkal és elbeszélői modorral.

A gyűjtések folklór-filológiai mutatóit terjedelmi korlátok miatt külső link kapcsolja a kötethez. A **NÉVMUTATÓ** Excel-táblázataiba (1. sz.) felvettük az általunk kiadott kötet valamennyi nevét, és a kötet jellegéhez híven itt közöltünk kiegészítő információkat a mesemondókról is (életkor, társadalmi helyzet, mesemondói specifikumai stb.).

A **TÁRGYMUTATÓ**-ba (2. sz.) bevezettük az általunk használt rövidítések listáját, majd a kötetbeli tanulmányokból nyert tárgyszavak abc-sorrendbe rendezett címszavait. A tárgyszót követően megadtuk a feldolgozott magyar néprajzi lexikonból (MNL I–V) Kovács Ágnes közölte vonatkozó szócikkeket, valamint a *Népmese és közművelődésben* kiadott 'kismagyar' előadásainak miniesszéit (104/lapszám).

¹ Bálint Péter: *A mese és mondója (Folklór és Irodalom) The Tale and Teller (Folklore and Literature)*. Debrecen, 2019. 29–58, 61–87.

A LEGFONTOSABB GYŰJTÉSEK mutatójában (3. sz.) abc-rendben adjuk gyűjtőpontként a mesemondókat, ezt követi repertoárjuk számbavétele előbb az általuk megadott cím szerint, majd a korabeli AaTh és MNK katalógusok alapján történt tipológiai besorolás szerint, ezt követi a mesénkénti kézirat, illetve nyomtatott kiadványbeli lelőhely. Ugyanitt közöljük, ha a mese fordításban is megjelent, illetve ha egy szöveg több különálló publikációban is szerepel. Az utolsó oszlopot a mesével kapcsolatos annotációknak, megjelent mesemagyarázatok feltüntetésének szenteljük, felhasználva az ajánló bibliográfia adta rövidített felvételi lehetőségét: a szám / -vel, elválasztva a kötetben hivatkozott bibliográfiai tételszám, ezt egészítjük ki a pontos lapszámokkal. Itt közöljük azon mesejegyzetek hivatkozásait, melyeket Kovács Ágnes az *Ortutay–Dégh–Kovács* III. kötetes antológiában (18/1960 I, II, III lapszámmal), valamint a legfontosabb jegyzeteit, mesemagyarázatait a *Magyar mese- és mondavilág*-ban közölte.

Itt a kézzel lejegyzett, diktálás nyomán készült anyag teljessége jut rendezett formában a használók kezébe. Mindennek alapján rengeteg új dolog kiolvasható egy-egy mesemondó adott időszakbeli tudásáról, valamint arról a közösségről, amelybe tartozik. Pl. Kettesden a megbecsült, (bíróviselt) gazdák és a kényszer-együttélő szegények mellett a faluszéli telep cigány pásztorai eltérő tudással jellemezhetők, de egységesen más a tudásuk a menekülő moldvai magyarok, véletlenül összekapaszkodó, múltjukból építkező, hozott emlékekkel együvé költöztek ismereteihez képest. A Kárpát-medence szerte szétszóródott, erős bukovinai kultúra tudattal rendelkező és ez alá besorolt emlékekkel ismét jellegzetesen más repertoárral vannak reprezentálva az átköltözött bukovinai székelyek, akik repertoárja eltér a kárpáti cigányok szintén szétszóródott képviselőinek mesehasználatától.

A NÉVMUTATÓ célja az volt, hogy a nevek és adatok tengeréből kiemeljük a mesemondókat, nevükkel, életkorukkal, néha foglalkozásukkal, esetenként stiláris sajátosságaikkal és a meséikkel elhelyezzük a tőlük gyűjtöttek alapján a mesemondók térképén repertoárjuk kézirat és könyvben, néha idegen nyelvű fordításokban is megjelent eredeti helyszíne alapján.

A TÁRGYMUTATÓHOZ nagyobb reményeket is fűztünk: a Kovács Ágnes által később kidolgozott, de jórészt a kötet példaanyagán nyugvó MNL szócikkei, számos mesekötet meseanyagához fűzött jegyzetapparátusa és mesemagyarázatai a hivatkozott szövegek magyar és nemzetközi kapcsolat-rendszereihez vezetik el az érdeklődőt.

S végül KOVÁCS ÁGNES LEGFONTOSABB GYŰJTÉSEIT illető bemutatónkkal az egyes szövegekre vonatkozó annotációkkal a fentiekén túl esetenként segítő az életrajzi mesélés akkreditált céljait is, igyekeztünk belefoglalni a feldolgozásba mindazt az elméleti, vagy technikai megjegyzést, az erre vonatkozó Kovács Ágnes-tanulmányok kidolgozott megállapításait, melyek mesemondói szempontokat állítottak előtérbe a kifejtett földrajz-történeti összefüggések háttere előtt.

Az adatközlők és repertoárjuk alapján csoportosított anyag lehetővé teszi a nemek és életkorok alapján választható szövegek összehasonlító felhasználását és vizsgálatát. Az anyag csoportosítása típusszámok alapján a nemzetközi mesekincs-beli párhuzamok figyelembe vételének lehetőségét kínálja: a jegyzetelt és mesemagyarázatokkal ellátott antológiák révén.

A TÁRGYMUTATÓ a mesélő/hallgató és szöveg hármában tárja fel elsősorban a kötet tanulmányai nyomán, de tágabb kitekintéssel az életmű egészében is az egyéni/közösségi és meseszöveg szerkesztési, stilisztikai, poétikai elméleti és gyakorlati kérdéseit.

*

Lássunk egy példát arra, hogy mutatóink miként használhatók:

A *Kovács Ágnes: Tanulmányok a mesemondásról* (továbbiakban: k) című kötetben pl. a *Kalotaszegi népmesék* c. tanulmány szövegében k/71–72, oldalon. /*Borsszem Jankó*/ c. elemzett mese a **Kovács Ágnes legfontosabb gyűjtései** című táblázatunkban a következőképp adatozja a szöveget:

Lingurár Tódor (50–52)	VI. /Borsszem Jankó/	AaTh 312D+AaTh 301. Kettős változat	EA 3912 188. 724– 735. 2b/ 93. 149– 161.;102/. 47. 327– 338.=.	1/ 39; 2b/93. 202–203. 102/ 367 Kettős változat
------------------------	----------------------------	--	--	--

A zárójelbe tett mesecím arra utal, hogy nem a mesemondó által adott címről van szó, hanem a gyűjtőéről, a sajtó alá rendezőjéről. A mesélőt a tanulmány a következőképp mutatja be:

[Egy] „mesemondó, aki nem szívesen adja át másnak a szót. sohasem halmozza oktalan módon az eseményeket, hanem befejezi a megkezdett történetet, s oly módon kapcsolja hozzá a következőt, hogy a hős újabb kalandokra indul vagy a gyermekeit küldi el. Gondoljunk például Lingurár Tódor Borsszem Jankójára. Jankónak elrabolják a sárkányok a testvéreit, még születése előtt. Keresésükre indul, megtalálja és megmenti őket. ...Fiútestvérei meg akarják gyilkolni, odakötözik egy hatalmas fő káposztához, [...] Jankó hatalmas erejével kihúzza a káposztát a földből.

A kötetben közölt bevezető tanulmánybeli átiratban:

„Huzta a káposztát utánna. Mikor hazaért, már a két testvére földhözütte az almát és a körtit (ami, a sárkányok palotájából lett) és lett belőle két palota. Büszkén sétálgattak benne. Akkor érkezik a fű káposztával Borsszem Jankó:

- Jönn ki édesanyám, me hoztam káposztát is, hogy legyen, amig él káposztája
- akkor azt feleli Borsszem Jankó:
- Na ilyen hű testvérek vagytok ti. Én megmentettem az életeteket, ti meg az enyémet el akartátok ótani. Isten veletek.
- Ű aval elment szerencsét próbálni.”

Ezzel fűzve tovább meséjét a Fehérlófia-típus egyik változatához. Erre utal az alábbi nem megszokott típusösszetétel „Kettős változat” minősítése táblázatunk 3. és 5. oszlopában.

KOVÁCS ÁGNES LEGFONTOSABB GYŰJTÉSEI c. táblázatunkban ezt követi előbb a **kézírtos** változat: EA 3912 188. 724–735., majd a **nyomtatott lelőhelye** (2b/ 93. 149–161.) és utánközlése *A rókaszemű menyecske. Kovács Ágnes Ketesdi népmesegyűjteménye*. Gond., bev. ellátta Olosz Katalin. 102/. 47. 327–338.=.-jellel jelezve, hogy ennek címe megegyezik a közlő által adott címmel. Az 5. oszlopbeli **annotáció** jegyzetei, mesemagyarázatai további körülmények megvilágításához is elvezethetnek. A kalotaszegi Ketesd mesekincse (1/39.) [*Erdélyi Múzeum*, 49. 1944. 3–4. 386–423. Különnyomata] 39. oldalon megadja a megjelent kötetbeli mese pontos lelőhelyét. A *Kalotaszegi népmesék* c. kötetben való megjelenéshez pedig csatlakozik az alkotástechnikai kiegészítés a 2b/93. 202–203. oldalon: „Két teljes mesének a pillanatnyi összeillesztése. Mind a kettő önmagában teljes egész, mindössze egy mondat kapcsolja össze őket. Lingurár két különböző nap mondta el, megjegyezvén az első befejezésekor, hogy *Hóunapig keresünk egyet s aval össszepászíttyuk*. Valóban talált is egy ugyanazon mesecsaldba tartozó változatot (Fehérlófia) s annak a hőségé tette meg Borsszem Jankót a mese második felében. Ez a fogás a kukoricamorzsoláskor is gyakori, ha a mesemondó nem akarja másnak átadni a szót.” Ezt átveszi az utánközlő közlétevé jegyzete is: (102/ 367).

Benedek Katalin

